

ТІЛ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМЫ

Мекемтас МЫРЗАХМЕТҰЛЫ

ҚАЗАҚ ТОПОНИМДЕРІ МЕН АНТРОПОНИМДЕРІ

(өткені, бүгінгі және ертені)

В статье рассматривается об изменении казахских топонимов и антропонимов от влияния российско-советского колониализма.

Bu makalede Kazakça olan yer-su adları ile kişi adlarına sömürgecilik devrindeki ideolojik karalama kampanyasının tesiri ve bundan kurtulma yolları ele alınmaktadır.

Қазақстан Республикасы картасындағы Ресей патшалығы мен Кеңестік заманда қалыптасқан ірілі-ұсақты елді мекен, жер атауларына бүгіндері түбірлі өзгерістер жүріп жатыр. Біртіндеп, сыналап еніп келген отаршылдық, тоталитарлық топонимдер халықтық негіздегі топонимдермен орын алмастыруда. Бірақ бұлар өзінен өзі болып жатқан өзгерістер емес. Ол табан тірескен саяси-идеологиялық тартыстың, елін, жерін сүйген саналы зиялы қауымның күш біріктіре алысқан күресінің нәтижесінде жүзеге асуда. Бұл құбылыстың қоғамдық ой-санада елеулі түрде орын алуының басты себебі, еліміздің егемендікке қолы жетіп, халықтың тарихи жадының қайта оралуы мен ұлттық санасының біртіндеп қалыптасу процесінде жатыр. Тарихи таным анықтағандай, халықтық елді мекен, жер атаулары империялардың басқыншылық саясатынан туындаған отаршылдық, тоталитарлық топонимдер деп аталатын түрлері пайда болды. Мұны жер планетасы бетінде өзгеріске ұшыраған ономастикалық құбылыстардың барлық саласында болып өткен ірілі-ұсақты өзгерістер тарихынан қаныға түсеміз. Бұл іспеттес өзгерістерден қазақ елі жайлаған ұлан-байтақ апайтөс сахарамыз да тыс қалмапты...

Тұран өлкесін, яғни түрік халықтарының бүгінгі ұрпақтары жайлап отырған ата мекен қоныстары басқыншы жаулар тарапынан талай рет үлеске ұшырап сапырылысқа түскен топонимдік және антропонимдік аталымдардың тарихи іздері ғасырлар қойнауында белгі беріп жатыр емес пе? Қазіргі қазақ жерінде де бұл құбылыстың жеті қабат қатпарлары сыр бүгіп мүлгуде. Олардың сырына еніп, тілін тауып, мән-мағынасын ұғына білген саналы азаматқа талай тарих бүктемелері жазылып, құпиясын ашпақ. Біздің жыл санауымызға дейінгі ғасырлар қойнауындағы ата-бабалар қонысында там-тұмдап болса да ұшырасатын қытай, грек, парсы, араб тіліндегі елді мекен, жер атауларының елес берер сағымдай бұлдыраған сілемдерінен осындай талай қатпарлы шындықтың өзекті буынын ұстатары да ап-анық аңғарылады. Ал, VII-VIII ғасыр ішіндегі араб басқыншылығы, XIII ғасыр басындағы Шыңғысхан жорықтары, XV-XVIII ғасырлардағы ұзақ жылдарға созылған қалмақтардың шабуылы, ақыры келіп Орталық Азиядағы түрік халықтарының жерін жаулап, бодандық қамытын мойнына ілген Ресей империясының қанды қасап жорықтары елді мекен, жер атауларында өздерінің отаршылдық қанды іздерін қалдырды. Қазақ жеріне жан-жақтан анталай ұмтылған осы басқыншы жаулардың арасында жергілікті халықтың діні мен діліне, тілі мен ұлттық салт-санасына жауыға тиіскен, әсіресе,

арабтар мен орыстардың саяси-идеологиялық миссионерлік бағыттағы әрекеттері жергілікті халықты ұлттық ділінен тайдырып маригиналдык санадағы тобырға айналдырып жібере жаздады. Ал, социалистік жүйені ұстанған кеңес үкіметі тоталитарлық зорлау, кинау, жазықсыз жазалауды өмірге ендіру арқылы бір қалыпка түсірілген “үйретінді” менталитетті қалыптастырудың нәтижесінде (Т.Бұрбаев. “Ұлт менталитеті.” Астана. 2001, 26-бет”) тоталитарлық топонимді жүзеге асырды. Осы арқылы халықты тарихи жадының бір саласы ретінде қалыптасқан тұрақты тарихи ұлттық ұғымына айналған елді мекен, жер атауларын зорлықпен өзгертіп, одан қол үздірді. Қазіргі жас ұрпақ өзінің туған жерінің аталу тарихынан мақрұм қалып, нигилистік танымға танылып отыр. Мысал ретінде алар болсақ, менің Түлкібастағы туған аулым ертеде “Майтөбе” деп аталса, ол патшалық Ресей тұсында Майлықент болысының “N5 ауылына” айналып шыға келді. Ал, кеңестік дәуірде, колхоздастыру саясаты тұсында, әуелі, “Қарасу ауыл шаруашылық артелі,” сонынан “Көктерек” колхозына айналды. Колхоздарды ірілендіру кезінде “Калинин” колхозы, Жданов колхозы, артынан “Қызыл жұлдыз” колхозы атанып, ақыры “Жуалы” совхозының “Көктерек” бөлімшесіне айналды. Совхоздың орыс тұрғындары арыз жазып, ол совхозды “Мичурин” атындағы совхозға айналдырып алды. Сонымен о бастағы “Майтөбе” ауылының аты сегіз рет басқаша аталып, оның тарихи атынан қазіргі “Мичурин” совхозының тұрғындары мақрұм қалып, топонимикалық ұлттық санасынан бір ұрпақ өмірі ішінде-ақ көз жазып қалып отыр. Ономастикалық ғылым салалары бізде Кеңестік кезеңде арнайы зерттеу нысанасына алынып, ҚР ҰҒА-да ономастикалық бөлім ашылып, онда көлемді еңбектер жарық көрсе де, әсіресе, топонимдер мен антропонимдердің саяси-әлеуметтік астары ашылмай қалды. Бүктесіні мен қатпарланған қыртысы мол бұл саланың отаршылдық саясаттан туындаған саяси-идеологиялық құпия сырлары томсарып тіл қатпай жатты.

Тіпті, халықтар достығын ұрандап отырған кеңес үкіметінің өзі 1944 жылы Қырым мен Кавказдағы мұсылман халықтарын депортациялап, зорлықпен жер аударуға үкім шығарғандағы мақсаты - ұсақталған мұсылман түрік ұлттарынан тазартылған жердегі елді мекен, жер атауларын тез арада орыс тілді топонимдермен алмастыру туралы шешімді қатар қолға алған болатын-ды. Бұл құпия саясаттың да астарын енді, яғни тәуелсіздік жылдарында ғана танып біліп отырмыз.

Тұран жеріндегі топонимдік елді мекен, жер атаулары 895 жылдан бастап арабтар тарапынан карта бетіне түсіріле бастады. Ал, Ресей патшалығы 1914 жылы “Азиялық Ресей атласы” картасын жариялады. Бүгінгі тәуелсіз елге айналған Қазақстан Республикасының карталарындағы елді мекен, жер атауларының қаншалықты өзгергенін танып білем десең, осы 1914 жылы жарияланған атласпен салыстыра қарасаң, айырма жер мен көктей екендігіне көзің жете түседі. Мұндай өзгерістерге түсудің түп-тамыры, саяси-әлеуметтік себебі қайда жатыр? Әрине, мұның басты себебі россияцентристік саясаттың күшпен ендірілуінде жатыр.

Кеңес үкіметі алғашқы құрылған жылдарында отаршылдық мақсатпен қойылған ірі-ірі елді мекен, жер атауларын өзгертіп, оларды коммунистік рухтағы топонимдермен алмастырып жатты. Бірақ бұл бағыт ұзаққа созылма-

ды. КСРО-ның барлық аймағында Ресей империясы кезіндегі отаршылдық мақсатпен қойылған елді мекен, жер атаулары сепсімей сол қалпында сақталып қалуының үстіне Кеңес үкіметі саналы түрде жүргізген тоталитарлық топонимдер қаптап кетті. Әрине, бұл өзгерістердің бәрі де көп ұлтты совет халқының бұрындары қалыптасқан тарихи жадын өшіріп, бір стандартқа түсірілген “үйретінді” менталитетті орнықтыру мақсатымен бірге, ол ұлттарды орыс ұлтына сіндіріп жіберу, осы арқылы бірыңғай совет халқын қалыптастыру саясаты көзделді.

Бұл алақол саясаттың бір ғана үстем ұлт мүддесі тұрғысынан жүргізілгені Азия мен Европаның шекарасындағы жер айрығы ретіндегі Орал тауы мен Орал өзенінің ар жағы мен бер жағына назар аударып көз жүгіртсең-ақ болды, екі аймақтағы елді мекен, жер атаулары арасындағы теңсіздік бадырайып мен мұңдалап тұрады. Оралдың ар жағы біркелкі орыс тілді елді мекен, жер атауларымен тұтасып, арасында Азиялық халықтардың бірде-бір жер атауы кездеспесе, бер жағы, яғни Азиялық тұрғындар жерінде орыс тілді елді мекен, жер атаулары қаптап тұрады. Ал Қазақстан жері де отаршылдық, тоталитарлық орыс атауларымен шұбарлаңып, тұтастығынан айырылғаны ешқандай дәлелді қажет етпейді. Яғни қазақтың тіліне орыс тілін қосақтап сөйлейтін шала қазақтардың тіліндей алашұбарланып, дүбәрәленіп кеткен. Міне, осы құбылыстардың қозғаушы күшіне айналған саяси-элеуметтік себептердің тамырын іздегенде Мағжан ақын осы құбылыстың түп төркінін ерте сезініп, келер ұрпақтың есінде жүрсін дегендей:

Орал өзен - екі елдің шекарасы,
Аржағы түн, бер жағы күн баласы.
Аржағы үймелеген жын ұясы,
Бер жағы Ер Түріктің сардаласы, -

деп, тебірене отырып сыр шерткен еді. Ойшыл ақын Мағжанның бұлайша тіл қатуында географиялық атаулардың мазмұны жағынан саясатпен тікелей байланыста жататын құбылыс болуы себепті де, отаршыл Ресей империясының басқыншылық саясатын, табиғи шекараны бұзуын меңзеп отыр. Тіпті, осы мәселе ІХ ғасырда жазылған “Шаһнама” дастанында жырланып, біздің заманымызға дейінгі ҮІІ ғасырда өткен Иран, Тұран арасындағы мемлекеттік шекара мәселесін де еске түсіреді.

Афрасиаб Испаджаб даласынан

Обқа дейін әскерін жасактады,-

деуінен мемлекеттік шекараның аумағы көрініп тұр. Яғни Тұрандағы Афрасиаб мемлекетінің жер көлемі ұзындығы жағынан қазіргі Сайрамнан Обь өзеніне дейін, көлденеңі Румнен Қытайға дейінгі аралықты алып жатқан ұлы империяны көреміз. Ал Фаридун патшалық еткен кезде Тұранның шекарасы Жейхун (Амудария) өзенінен басталады десе, кейіннен:

Түріктер Бұхара, Соғды, Самарханд пен Шашты

Және Испиджаф пен Піл сүйегі бар елді,

Жаулап алып, Ганг тарапына келді(225-Сияуш),-

деп, мемлекет шекарасының аумағы кеңі түскендігін көреміз. Осы шегаралық аралықтағы географиялық елді мекен, жер атаулары түрік тілінде

болумен бірге парсы тілді елді мекендердің де ұшырасуы Тұран жеріндегі географиялық елді мекен, жер атауларында парсы тілді топонимикалық екінші қабаттың болғанын айғақтап тұр.

Қазақстан Республикасында географиялық елді мекен, жер атауларының ұлттық негізде бастапқы халықтық атауларын қалыптастыру әрекеті қызу жүргізілуде. Әрине, бұл әрекет тәуелсіздіктің белгісі. Бірақ осы әрекетімізде біз топонимикалық сауатсыздыққа елеулі түрде жол беріп алдық. Бұл қателік түбінде бір түзетілер, бірақ ол қателіктерден оңайлықпен арыла қоймаспыз. Осындай шарасыздықтан саналы түрде тезірек арылудың жолы қоғамдық санаға қозғау салу қажеттілігі туындап отыр. Топонимикалық сауатсыздықтағы басты қателігіміз - географиялық елді мекен, жер атаулары саласындағы ғасырлар бойы қалыптасып бекіген ұлттық сипаттағы аса берік халықтық дәстүрімізді ұмытудан немесе социалистік негіздегі қоғамның жасанды түрдегі “үйретінші” менталитетінен арыла алмаудан туындап отырған санадағы салғырттық, немкеттілік тәрізді нигилистік қалыптан туындайтын проблемалар шеңберінде жатыр. Оларды бас басына атап өтер болсақ:

1. Біздің ата-баба дәстүрі бойынша ешуақытта макротопонимдер адам атына қойылған емес, бірақ микротопонимдерге кісі аттарының қойылатыны болатын-ды. Географиялық елді мекен, жер аттарын қоюда біз осы халықтық дәстүрден қол үзіп, россияцентристік қалыпқа түсіп, тіпті, облыс, аудан аттарын да жеке кісі атына қоюға дөңігіп алдық. Мысалы, Павлодар облысы, Жамбыл облысы, Гурьев облысы, ал аудан атына келетін болсақ Абай ауданы, Байғанин ауданы, Бәйдібек ауданы, Махамбет ауданы, Исатай ауданы, Байзақ ауданы, Төлеби ауданы т.б. осылайша кете береді. Немесе орысша қалыпқа түсірілген Тұрар Рысқұлов ауданы, Ыбырай Алтынсарин ауданы, Қаныш Сәтбаев қаласы тәрізді көптеген атаулар да орын ала бастады.

Жоғарыда мысал ретінде келтірілген елді мекен, жер атауларындағы қазақы (жалпы түріктік) халықтық дәстүрдің табиғи қалпы бұзылып, бізді бодандыққа айналдырған жат елдің топонимикадағы бөгде дәстүрінің үстем түсіп жатуының түпкі себебі қайда жатыр? Меніңше, мұның екі түрлі себебі бар тәрізді:

а) Ресей мемлекеті X ғасырда православия дінін Византия империясынан қабылдауы арқылы онда үстем болған географиялық елді мекен, жер атауларын жеке кісі атына қою дәстүрін де қоса қабылдады. Қазіргі орыс жазуының түпкі нұсқасы да солар арқылы келді. Міне, осы кезден бастап бүкіл орыс жеріндегі ірілі-ұсақты географиялық елді мекен, жер атаулары тұтас жеке кісі атына қойыла бастады. Осы дәстүр үстем болуы себепті, қазіргі Ресей федерациясының әкімшілік-территориялық картасына назар салсақ, жеке кісі аттарына қойылған ірілі-ұсақты географиялық елді мекен, жер атаулары тұнып тұр. Біздің макротопонимдерге жеке кісі аттарын қойып шатасып жүруіміздің түп төркіні бодандық құлдық сананың дертіне ұрынып, ата-бабаларымыз қалыптастырған халықтық, ұлттық дәстүрден қол үзуімізде жатыр екен. Осы себепті, ауыр да болса жіберген қатемізді түзетудің бірден бір жолы - ата-баба дәстүріне қайта оралудан басқа жолдың жоқтығын саналы түрде ұғынуымызда жатыр.

ә) Кейбір макротопонимдерді кісінің аты мен тегіне, яғни фамилиясын қоса қабаттап қою да біздің ұлттық дәстүрімізге жат құбылыс. Бұларды өзіміздің ұлттық қалпымызға, ата дәстүрімізге сай атауымыз қажет. Мысалы, Абай ауданын Абайдың фамилиясын қоспай өз атымен ғана атауымыз. Бұл — дұрыс, әрі бағыты біздің ұлттық дәстүрімізге сай келетін құбылыс. Ал, енді келіп не себепті Ыбырай Алтынсарин ауданына Ыбырайдың аты мен фамилиясын қоса қабаттастырып атаймыз? Мұның ешқандай құпия сыры жоқ, бұл бәз баяғы шет халықтың, яғни бізді нешеме ғасыр билеп төстеп келген Ресей пашалығы мен сол дәстүрді жалғастырған кеңестік идеологияның біздің ұлттық ұғымымыз бен дүниетанымымызға, санамызға сіңіріп жіберген бөгде ұлттық дәстүр шеңберінен шыға алмайтын құлдық психологиямызда жатыр. Осыдан келіп туындайтын тағы бір проблема бар. Ол — көше аттарына, көбінесе, адам аты мен фамилиясын қоса беріп жүрміз. Неге Абай көшесі дейміз де Ыбырай Алтынсарин, Шоқан Уәлиханов, Мұхтар Әуезов көшесі деп басқа қалыпқа түсіп кетеміз? Мұның да түпкі сыры жоғарыда атап өткендей жат елдік дәстүрге табынудан шығып жатыр.

Енді бір осыған ұқсас құбылыс - қазақ әдебиеті ғылымының дамуына байланысты оның кейбір қуатты салалары өмірге еніп, жеке қайраткерлер атымен атала бастады. Мысалы, абайтану, жамбылтану т.б. Осылай дүп-дұрыс бастасак та енді келіп Әуезовтану, мұқановтану деген сияқты “өнер” шығарып жүрміз. Бұл өнеріміздің төркіні де орыстарға еліктеуден шығып тұр. Олар, мысалы, жеке кісінің өз атына емес, фамилиясына қатысты пушкиноведения, толстоведения деп атай береді. Олар үшін жарастықты дәстүр. Олар қоғам алдында атқарылған қызметті жеке кісінің атымен емес, фамилиясымен байланыстырады. Ал, бізде қоғам алдында, не өнерде атқарған ерен қызметіне орай соны тудырушы жеке кісінің атымен аталады. Бұл мәселеге ол кісінің арғы ата-бабасының қатысы жоқ. Мұны олар атқарып отырған жоқ қой? Мысалы, “Абай жолы” эпопеясын Мұхтар жазды емес пе, бұған Әуездің қатысы болған жоқ қой? Сол себепті Әуезовтану болмай, біздің халықтық қалыптасқан дәстүріміз бойынша мұхтартану болуы заңды болып шығады.

2. Макротопонимдерге ат қойғанда ойланып істейтін бір мәселе сол жердің ғасырлар бойы аталып келе жатқан тарихи атын беруге батыл түрде бағыт алуымыз керек сияқты. Өйткені, халықтық топоним заңы бойынша, ол атауды халық, көбінесе, сол жердің географиялық рельефін, яғни, табиғи көрінісін немесе тарихта болып өткен айтулы оқиғаны негізге ала отырып қояды. Мысалы, Сарыарқа, Бетпақдала, Қаратау, Алатау, Саумалкөл, Сарыкемер, Аспара т.б. Бұл атауларда жердің географиялық рельефі негізге алынғаны талас тудырмайды. Олай болса неге біз сол өлкені ғасырлар бойы табан аулармай жайлаған халық сол жердің бар болмысын терең танып, менгеріп барып қойған тарихи атын, сол жердің тарихи түрде берілген паспортын өзгертеміз? Сол себепті де мұны халықтық топоним деп атаймыз. Басқыншы ел келіп ол жерді отарлағанда өздері ұстанған саясатқа сай елді мекен, жер атауларын зорлықпен өз қалауына сай өзгерте бастаса, оны отаршылдық топонимдер деп атаймыз. Тәуелсіздік алған ел сөз жоқ отаршылдық елді мекен, жер атауларын бастапқы ғасырлар бойы аталып келген қалпына түсіруге батыл кіріседі. Мұндай жағдайда ұстанатын басты

бағыт — аты өзгерістерге түсетін географиялық елді мекен, жер атауларын сол жердің тарихи егесі болған жергілікті халықтың тарихи жадында сақталған тарихи атауларын қою алғы шарт ретінде қойылмақ. Өзгерістерге түскен жер атауларына өзінің бастапқы қалпындағы тарихи атын қоймау - халықтық топонимнің басты принципі бұзу болып шығады.

Географиялық елді мекен, жер атауларын қазақта тірі кісінің атына бадырайтып қою салты болмаған. Ал, біздерде бүгін өмір сүріп отырған атақты өнер иелері мен қоғам қайраткерлеріне өздері тіршілік етіп жүргеніне қарамай баса көктеп мектеп, кейбір арнаулы орта оқу орындары немесе мәдени орындар мен кітапханаларға қою әрекеті дендеп барады. Тіпті, тіршілік етіп жүрген өнер иелері бұл әрекетке қарсылық етуіне қарамай қойылып жатқан жерлер де бар. Бұл әрекет, әрине, топонимикалық сауатсыздыққа ұрындырады.

Ұлттық санамыздың көрбілте төмендігін айғақтайтын құбылыстың бірі - топонимикалық атауларға ру атын қоюға ұмтылу әрекеті бұл күнде дерттеніп тұр. Өйткені, көптеген ауылдар мен мектептерге т.б. микротопонимдерге ру атын қою жиілеп барады және ол барлық облыстар мен аудандарда орын алуда. Бұл іспеттес құбылыстарға ұлттық сана мұнарасынан қарап күрес жүргізбесек, ауыл-аймағында боктыққа үймелеп қарқылдайтын қара қарға тәрізді тоғышарлық, рулық сана шеңберінен шыға алмаймыз.

3. Ендігі бір күрделі мәселенің бірі - қазақ есімдеріне байланысты туған ұғым, танымдарымыздың құлдық психологияның ырқынан шыға алмауында жатыр. Бұл аса күрделі де өте нәзік антропонимдік атауларға аса сақтықпен қарап, бастапқы ата салтымыз салған дәстүрлі жолға қайта түсіп, ой санамыз бен ұғым танымдағы тот басқан тұсымызды тазалау міндеті тұр. Түрік халықтарындағы антропонимдік атаулардың даму жолына назар аударар болсақ, түрік халықтарына тән антропонимдік атаулардың VIII ғасырларға дейінгі қалыптасу жолында таза түріктік есімдер тұтастығы анық белгі беріп жатады. Ал, Тұран өлкесін арабтар жаулап алып, үстемдік еткен жылдардан бастап түрік халықтарының антропонимдік атауларында араб антропонимдері ене бастап, тіпті, үстемдік еткен жағдайын да байқаймыз. Бұл, әсіресе, Қараханидтер әулеті мұсылман дінін мемлекеттік дін ретінде ұстанған тұста үдей түсіп, басымдық етіп молыға түскенін көреміз. Бұл Ресейде православия дінінен кейін грек аттары қаптауы тәрізді құбылыс. Ал, Қараханид мемлекетін өз билігіне қаратып алған Хорезм шаһ тұсында парсы тіліндегі есімдер орныға бастады. Бұл процесс Шыңғысхан жорығынан кейін ұзақ уақыт бойы саябырлағаны да шындық. Моңғол шабуылынан кейін қалмақтардың басқыншылығы дәуірінде аз да болса біздің антропонимдік атауларымыздың құрамында моңғол, қалмақ есімдері белгі бере бастаған кезең де өтті...

Еліміз бен жеріміз екі жарым ғасырдан астам Ресей империясының бодандығында болған уақыт та антропонимдік атауларға айтарлықтай өзгерістер әкелді. Мұның үстіне Ресей арқылы өткен европалық әсердің өзі де өз дегенін істеп жатты. Кісі есімдері енді орыстық, европалық антропонимдермен атала бастады. Бұл әрекет, әсіресе, Кеңес үкіметі тұсында үдемесе баяуламады. Біржақты жасанды түрдегі халықтар достығы туралы насихаттың тұсында енді біздің антропонимдік аталымдарға интернациона-

листік кісі аттары шапшаң түрде жайыла түсті. Тіпті, осы құбылысты іштей қабылдамаған Д.Қонаев Атырауға барған сапарында шопан кісінің әйелі егіз ұл тауып, Димекен “балалардың бауы берік болсын” деп сый-сияпат апарған. Сонда Димекен: “Отағасы, балалардың атын қалай қойдыңыз?”, -деп сұрағанла:

— Аттарын қатырдым! Біреуінің аты — Максим, екіншісінікі — Горький. — деді. Үнсіз қалдым. Еліктеуден туған надандық. “Максим” деген ат тек “Горькийге” жарасады. Ал, оны қазаққа телудің қанша қажеттігі бар. Аңғат әке ойламады-ау ертең ұрпағының Горькийден тарағандар болып шығатынын” - деп, қамығып өкініш білдірген екен. Бұл сияқты аңғалдықпен өкінген қазақ әкелер әлі де баршылық. Осындай әкелер бүгін де ұлдары мен қыздарының атын Мэлс, Ким, Темиряз, Лаура, Элеонора, Эльмира, Ганди, Индира деп ысқыртып келеді. Мысалы, осы жылдың (2002 ж.) маусым айының ортасында Тараз университетіне Қордай ауданынан келіп, қазақ тілі мен әдебиетінен мемлекеттік емтихан тапсырған 45 білімгердің 15-інің есімі араб, парсы, грек, орыс және европалық халықтар есімімен аталатыны анықталды. Яғни бұл білімгерлердің 33 пайызы немесе үштен бірі деген сөз. Бұл құбылыс Оңтүстік аймағындағы көрініс, ал Сарыарқа мен Шығысты, Батысты жайлаған қазақтардың арасында басым түсіп жататын шала қазақтар мен ада қазақтардың, тіпті, таза қазақтардың өз арасында да дендеп орын алғаны өтірік емес, шындық. Бұл Димекен айтқандай “Еліктеуден туған надандық”, немесе жат жұрттарға еліктеп құлдық ұрған психологиялық танымның айна катесіз көрінісі емей не дерсін!

Бір жағынан қарағанда мұнда тұрған не бар дейсін дейтін қазақы салғырттықпен қарасақ та бұл мәселенің астарында терең саяси-әлеуметтік астар жататынын аңғара бермейміз. Жат жұрттықтың есімі қойылған адам сол жұрттың идеологиялық белгісін өмір бойы көтеріп, соның тірдей насихатшысына айналғанын сезбейді де. Яғни құлдық психологияның біздің ой-санамызды қаншалықты меңдеп алғанына айғақты дәлелдер емес деп айта алмайсың. Ал, енді бізбен өмірде мидай араласқан славян халықтары өздерінің ұлдары мен қыздарының бір де біреуінің атына қазақ не түрік халықтары атының қойылмау себебінің астарында не жатыр? Немесе біздің әншілер, өнер қайраткерлері, тіпті, қарапайым ауыл өнерпаздарының өзі орыс, европа халықтарының әнін шырқап, көбірек айтқанын мақтан көреді. Мақұл-ақ дейік. Ал, енді славян мен европа халықтарының әншілері не себепті не іште, не сыртта қазақ, түрік халықтарының тамаша ғажап әндерінің бір де бірін емге болса да айтпауының сыры неде? Бұл құбылыс та тоқ етерін айтқанда, біздің отаршылдықтың құлдық психологиясынан шыға алмауымызда, ал олардың әлі да болса ұлы державалық сананың тұтқынында қалуынан басқа еш нәрсе де емес.

Бұл кесепаттан шығудың бірден бір жолы - ата-баба салты мен ұлттық дәстүріне қайта оралуда жатыр. Бүгінгі және ертеңгі саналы ұрпақ аға буын жіберген саяси-әлеуметтік, психологиялық қысымнан туындаған ағаттықты жыл өткен сайын саналы түрде тазалап, түркілік түп бастауымыздағы халықтық ұлттық дәстүрге оралуда жатыр деп білеміз.

Кісі аттарындағы осы психологиялық құлдық белгінің ресми бір көрінісі азаматтардың жеке төл құжатындағы алабажақ есім көріністері дер едік. Осы мәселе туралы 1990 жылы “Ана тілі” газетінің 22 наурыздағы тұңғыш санында жарияланған “Ов” туралы” мақаладан соң қоғамдық санадағы сілкініске байланысты төл құжаттарды ұлттық қалып түріне көшіре бастадық. Бұл жөнінде арнайы ереже түсініктер де жарияланып жатты. Бірақ осы мәселеде де бірыңғай ұлттық белгіге қолымыз жете алмады. Бұл біздің ұлттық санамыздың мүлде төмендеп, бодандықтың құлдық психологиясынан босана алмай, соның шырмауында қалуымыздың айғағына айналғандай көрінді. Өйткені әлі күнге дейін кәріміз де, жасымыз да сол отаршылдар салған құлдық таңба “ов, ова, ин, инаның” белгісінен арыла алмай келеміз. Бұл құлдарға салынған таңба тәрізді рухани таңба.

Қазақ топонимдері мен антропонимдері қазақ елінің ғасырлар қойнауында қалыптасқан дүниетанымының рухани көздерін болашақ ұрпақтарға жеткізудің дәстүрлік жолы екенін ұмытпайық.

Қорыта айтқанда, топонимдер мен антропонимдік атауларды тарихи бастапқы қалпына келтіруде көп болып ұжымдаса күрес жүргізу – бүгінгі күннің ең өзек жарды мәселесіне айналып отыр.

Осы құбылыстың бір көрінісі ұлттық белгіге көштік деген төл құжатымыз халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан “Пәленше ұлы, түгенше кызы, пәленше келіні” деген дәстүрлі түрінен тайқып, сан түрлі рулық, тектік немесе ар жағы шығыстық белгілермен шатысқан алабажақ шұбар жыланның түсіндей суық көрінетін түрлерден арыла алмай-ақ келеміз.

Мақсат - бұл салада да халықтың дәстүрін берік ұстанып, төл құжатымызда біркелкі ұлттық белгіні ұстануда жатыр. Мысалы, грузин, армян, прибалтика халықтары сияқты біркелкі төлқұжат үлгісін ұстансақ жарастықты көрінер еді.